

crkva u svijetu

RAZGOVORI

NEKI PROBLEMI IZ POVIJESTI MAKARSKE BISKUPIJE

(Odgovor velečasnom don Slavku Kovačiću, CUS, br. 4, 1972)

Karlo Jurišić

U kolovozu 1972. *Kršćanska sadašnjost* iz Zagreba objavila je moje djelo *Katolička crkva na Biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine* (dalje KC) kao treći svezak *Analecta Croatica Christiana*. Nakon objave desetak je hrvatskih katoličkih časopisa pohvalnim riječima pozdravilo pojavu moje KC,¹ koja po prvi put opširno obrađuje povijest Crkve na B-n. području, tj. na području makarske biskupije od njezina prvog spomena 533. i dolaska Hrvata 626. do odlaska Turaka s ovog područja 1717.

Od tih se pozitivnih osvrta svojim negativnim ocjenama odvajaju kratki oglas u *Vjesniku Nadbiskupije splitsko-makarske*, 4/1972, 66, i opširan osvrt vlč. don Slavka Kovačića² (unaprijed SK) u *Crkvi u svijetu*, broj 4, 1972, str. 359—367.

SK je u svom osvrtu mojoj knjizi posvetio devet stranica, od kojih na osam prvih govori o »nekritičnosti«, »pristranosti«, »površnosti«, »nedorečenosti« i uopće »krupnim pogreškama« moga djela, dok je na jednoj, i to zadnjoj stranici spomenuo i neke pozitivne strane moje KC, ogrativši se i od njih opet nekim »ali«.³

¹ *Kana*, rujn 1972, 16; *Glas koncila*, 24. IX. 1972, 17; *Vjesnik Franjevačke provincije presv. Otkupitelja* — Split, 10/1972, 315—317; *Služba Božja*, 4—6/1972; *Veritas*, studeni 1972, 315; *Marija*, 1/1973, 33—34; *Služba Božja*, 1/1973, 108—109; *Naša ognjišta*, Duvno, 1/1973, 4; *Iskra*, Metković, 3/1973, 50. To su uglavnom reklamni osvrti. *Hrvatska književna revija Marulić* (2/1973, 64—67) donijela je prvi kritički osvrt iz pera poznate znanstvene radnice Benedikte Zelić-Bučan. Odgovor na neka pitanja, koja je u tom dobronamjernom osvrtu postavila auktorica, može se naći u ovom odgovoru vlč. Kovačiću.

² Od navedenog autora don Slavka Kovačića (rod. 1938), svećenika splitsko-makarske nadbiskupije i doktoranda crkvene povijesti na Gregorijani u Rimu, treba razlikovati istoimenog dra fra Slavka Kovačića, prof. crkvene povijesti na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu (rod. 1935).

³ Teško je naći sličnu »kritiku« u hrvatskoj crkvenoj historiografiji 20. stoljeća. Na nju donekle podsjeća »kritika« Jeleničeve knjige »*Kultura i bosanski franjevci*«, I, Sarajevo, 1912, koju je neki »I. G.« objavio u sarajevskoj *Vrhbosni* (XXVII, broj 6. i 7, 111—112).

Na oglas u VNSM odgovorio sam odmah u *Službi Božjoj* (4—6/1972, 321—324), dok na osvrt SK odgovaram, evo, tek nakon godinu dana, jer mi -zaista- nije ugodan ovaj »razgovor neugodni naroda levitskoga«. Morao sam se, naime, poslužiti tako dugom klepsidrom vremena samo zato, jer bih u ovom odgovoru htio najprije biti čovjek, zatim svećenik i tek na kraju povjesničar. Stoga kao čovjek i svećenik meću mi spominjati one suvremene odnose među crkvenim strukturama kod nas, ni živuće osobe i njihova djela, kao ni naše današnje crkvene kulturne ustanove, koje je sve u svoj osvrt uvukao SK stalno se vraćajući iz prošlih vjekova (o kojima radi moja knjiga) u naše dvadeseto stoljeće, pa i u ove naše današnje dane, koji misu povijest nego sadašnjost.

U ovom ću se, dakle, odgovoru osvrnuti samo na desetak važnijih pitanja iz crkvene povijesti Biokovsko-neretvanskog područja (odnosno makarske biskupije), koja mi je svojim osvrtom nametnuo SK, da bih čitateljima pomogao da lakše dođu do povijesne istine. Stoga ću svaki put najprije navesti tvrdnju SK, a zatim svoj odgovor.

1. »Nedostatak vrela«

SK: »Doista, autor nije smio preskočiti arhiv makarske biskupije, pa makar u njemu ne bilo ništa starije od 18. st. ... Nije trebalo žuriti s ovom knjigom, dok on ne bude pristupačan.« (str. 364).

Moja knjiga KC radi prvenstveno o makarskoj biskupiji u 16. i 17. st. Arhiv makarske biskupije iz toga doba uopće ne postoji. Ako ima nekih fragmenata, oni se u prvom redu nalaze u franjevačkim samostanima na području makarske biskupije i u par izvještaja makarskih biskupa 17. st. u Propagandinu arhivu u Rimu. Fragmente iz navedenih samostana u cijelosti sam iskoristio, kao i obilati sadržaj izvještaja biskupa Lišnjica koji sam dobio iz Rima. Dva još dragocjenija izvještaja biskupa fra Bartula i biskupa fra Petra Kačića istraživači još nisu uspjeli pronaći.⁴ Glavni sadržaj fra Bartulova izvještaja znamo iz Farlatijeva *Illyricum sacrum* (IV), a o izvještaju biskupa fra Petra poznato je samo to da su kardinali plakali kada su ga čitali (KC, 68—69).

Što se tiče arhiva makarske biskupije koji se nalazi u Splitu, ja sam već 1947. prvi put nastojao upoznati njegov osnovni fond, ali je tada u staroj bombardiranoj biskupskoj palači bio fizički nepristupačan. I nakon jedanaest godina čekanja dne 6. veljače 1958. uspio sam doći do njega, pregledao njegov sadržaj i ustanovio da se odnosi na 18. i 19. st. Za sebe sam u posebnu bilježnicu prepisao »Katalog« građe. Prema tome katalogu Arhiv makarske biskupije (danas u novoj nadbiskupskoj kući u Splitu) ima 159 svezaka od kojih su 53 izvana datirana. Najstarija zabilježena godina jest 1739. (sv. 82), dok se druge godine kreću između 1766. i 1796. (sv. 101. i 104). Ostala datiranja pripadaju 19. st. (1882—1885).

Gornja vremenska granica moje knjige svršava u Makarskom primorju 1684, u Neretvi 1688, u Vrgorcu 1690, a u Imotskom 1717, tj. godinom oslobođenja dotične krajine od Turaka. Što sam imao tražiti u arhivu

⁴ Naknadno sam doznao da je auktor SK pronašao obadva izvještaja. To smatram važnim pronalaskom, pa bi bilo potrebno da se čim prije objave.

mak. biskupije između 1739. i 1885. za razdoblje moje knjige koja se bavi vremenom između 1490. i 1684, odnosno 1717?! S druge strane imao sam 800 turskih dokumenata koje još nitko nije bio iskoristio, mnoštvo kršćanskih, od kojih se ističe 101 fotokopija iz Propagandina rimskog i mletačkog Državnog arhiva, koje također još nitko prije nije u cijelosti iskoristio.

A što se tiče prigovora da »nije trebalo žuriti s ovom knjigom, dok on (Arhiv mak. bisk.) ne bude pristupačan«, odgovaram: Od 1937—1971. moja bibliografija obuhvaća oko stotinu jedinica, između kojih stanovit broj znanstvenih radova, od kojih je dva objavila JAZU u Zagrebu. Međutim, nemam niti jedne knjige. Na mojoj KC od 500 stranica rukopisa — uz druge dužnosti — radio sam skoro desetak godina. Ni ja osobno, ni moja zajednica nismo bili u mogućnosti tiskati je. I kada se pružila prilika da se djelo objavi u renomiranom nizu ACC i u lijepoj opremi, tko bi pamtan još otežao da izda svoju prvu knjigu, i to radi nekog manje važnog dokumenta koji bi se možda negdje našao?!

Prigovor o nedostatku vrela smatram najmanje opravdanim. Meni nije poznata novija knjiga s područja crkvene povijesti u hrvatskim zemljama koja bi imala vrela raznovrsnije provenijencije: turske i kršćanske, latinske i talijanske, hrvatske i srpske, i to ne samo iz arhiva i biblioteka, nego također iz grobova i s vrhunaca Biokova, a jedan, dapače, izvađen iz samoga mora!⁵

2. »Omalovažavanje glagoljaša«

»U Jurišića glagoljaši slabo prolaze... Čemu toliko nastojanje umanjiti i ono malo njihova udjela u životu Crkve tih krajeva? Pogotovo kad oni nisu bili krivi, što su bili stjerani u kut... (Njih) prati podruglivi naziv »svećenici-seljaci« (361)... Jurišić kaže, da je g. 1615. na Biokovsko-neretvanskom području bilo oko 30 franjevac uz neznatan broj svjetovnih svećenika'. Na temelju čega donosi sud o broju svjetovnih svećenika? Prema podgorskim maticama oko 1620. spominju se samo u Podgori 3 glagoljaša. Prema tome, u sve tri njihove župe moglo ih je biti i desetak, a to prema 30 franjevaca i ne bi bio tako neznatan broj... Nešto dalje autor ističe, da su na području Lišnjićeva jurisdikcije »sve župe bile u rukama franjevaca osim maloga broja (!) onih kojima su upravljali malobrojni (!) svjetovni svećenici glagoljaši'. On i ne pokušava odrediti broj tih glagoljaša. Iz Lišnjićeva vremena spominje samo četvoricu. Međutim, iz pisma pisanog Propagandi iz Podgore, gdje su se glagoljaši bili sastali malo poslije Lišnjićeve smrti, doznajemo za imena još desetorice... Poznamo ih dakle petnaestak, što bi značilo, da nisu bili baš tako 'malobrojni'.« (363)

Poznato je da su o glagoljašima vrela veoma škrta. Stoga sam sve što sam u neobjavljenim vrelima o njima našao, doslovno sve u mojoj KC objavio.⁶

Termin »svećenici-seljaci«, koji se 1372. spominju u našim krajevima, nisam izmislio ja, nego sam ga našao u novijim djelima naših poznatih povjesničara, a ovi opet u objelodanjenim vatikanskim vrelima iz srednje-

⁵ To je peti fragment krnjega natpisa iz Drašnica, koji nam je sačuvao dataciju (KC, sl. 40).

⁶ Možebitne podatke o glagoljašima smatrao sam dragocjenijim od ostalih, pa sam ih donosio i onda kada nisu bili nužni za moju KC, kao, npr., podatak o župniku Rogoznice don Petru Stupaloviću, rodom iz Zagvozda (bilješka 1381).

ga vijeka, gdje se zovu »sacerdotes rustici«. ⁷ Neki su naši povjesničari u tim »svećenicima-seljacima« prepoznali »bosanske krstijane« — bogumile, ⁸ dok su drugi poslije uvjerljivije ustvrdili, da su to naši srednjovjekovni glagoljaši. ⁹ Vatikansko ih vrelo zove svećenicima-seljacima ne samo zbog njihova podrijetla i načina života nego još više zbog miske naobrazbe, koja je bila miska i u 19. stoljeću, pa je mogla takva biti i u 14. ¹⁰ Što se tiče statistike svećenstva, za franjevce je ona poznata. Temelji se na domaćim i stranim izvještajima, pa sam donio preglednu shemu (129). A što se tiče broja svjetovnih svećenika, nije poznata nikakva statistika. Ona se može izvesti iz izjave biskupa fra Bartula oko 1630. g., da su u makarskoj biskupiji sve župe bile samostanske, tj. franjevačke, osim tri koje služe »ilirski svećenici«: Brela, Podgora i Zagvozd. ¹¹

Ja sam doista na nekoliko mjesta moje KC ustvrdio da je na B-n. području pod Turcima broj svjetovnih svećenika bio malen i neznatan, jer je bio i broj njihovih župa malen: tri oko Biokova, a četvrta s onu stranu Neretve (Zažablje).

Kad se u našem slučaju govori o brojčanosti jednoga i drugoga klera, onda treba razlikovati: 1. *prostor*, tj. da li se radi o B-n. području, koje se podudara s područjem makarske biskupije poslije Turaka, odnosno s pet današnjih općina (Makarska, Ploče, Metković, Vrgorac i Imotski), ili se radi o dvostruko većem području, tj. o makarskoj biskupiji pod Turcima, a ta je osim dalmatinskog dijela obuhvaćala još toliki dio u zapadnoj Hercegovini; 2. *vrijeme*. Jedno je brojno stanje bilo u 16. st. i do obnove mak. biskupije 1615, drugo za vrijeme kandijskog rata, a treće pri koncu turske vladavine, a da i ne govorimo o vremenu poslije oslobođenja od Turaka; 3. *podrijetlo i službu*. Jedno je pitanje, koliko je svećenika bilo rodom s B-n. područja, drugo koliko iz cijele ondašnje makarske biskupije, a treće koliko ih je živjelo i radilo na istom području.

Sve sam to u knjizi razlikovao, dok SK to ne razlikuje. Broj nastanjenih i aktivnih franjevaca na B-n. području prema suvremenim izvještajima od 1587. do 1679, dakle kroz jedno stoljeće (1580—1680) porastao je od 10 na 70. ¹² Tako je oko 1640. na B-n. području u njegova četiri samostana (Makarska, Živogošće, Zaostrog i Imotski) i u njihovim župama bilo prisutno 55 franjevaca, dok je s istog područja u isto doba bilo podrijet-

⁷ A. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum Meridionalium*, II, Zgb, 1875, 327.

⁸ D. Kniewald, *Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstijanima*, JAZU, Zgb, 1949, 39, 47.

⁹ D. Mandić, *Bogumilska crkva bosanskih krstijana*, Chicago, 1962, 396.

¹⁰ Priča se u Vrbniku (na otoku Krku, m. o.), da je kod groblja sv. Ivana Krstitelja pred gradom Vrbnikom bilo gumno. Popovi glagoljaši imali su običaj, da u jutro rano učine misu u crkvi, a zatim su išli za poslom u polje, kao i drugi Vrbančani. Ali kod gumna pred gradom, popovi su sa sebe skinuli svećeničko odijelo, položili ga na gumno i tek onda, obučeni kao i drugi težaci, išli na posao. Kad su se iz polja vratili kući, uzimali su sa gumna svoje odloženo odijelo, i oblačili se u to, da bi se kao svećenici vratili u grad Vrbnik. Kazivali Mare Sindik i Ivan Gršković Zanija-*Nikoli Bonifacijiću*, u piscu članka *Darovnica kralja Zvonimira opatiji sv. Lucije kod Baške na otoku Krku (Zbornik za narodni život i običaje, JAZU, knj. 45, Zgb, 1971, 153)*. — Nije to sramota. I sveti je Pavao radlo svojim rukama i ujedno propovijedao! — Oko 1612. g. don Petar Mikić, splitske nadbiskupije, nije znao čitati ni latinski, ni »ilirski«, pa je ipak obavljao službu. To je već sramota, ali je tako bilo! (G. Novak, *Povijest Splita, II, 331—332*).

¹¹ Farlati, IS, IV, 195.

¹² Točnije od 13 na 71. Usp. KC, 129.

lom, ali rastrkanih po svijetu 120 franjevac¹³. Oko 1590. na B-n. području bilo je oko 20 franjevac¹⁴, a 1625. oko 50. Uoči obnove mak. biskupije 1615. stavio sam približni broj 30 franjevac¹⁵-svećenika bez klerika. Možda ih je bilo i više. Dakle, broj franjevac¹⁶ kroz dva stoljeća varira, ali uvijek crescendo: 10—20—30—50—70.

A broj svjetovnih svećenika? Poblize statistike nema. Prema pouzdanim vrelima svjetovni su svećenici od 1500. do 1630. u cijeloj tadašnjoj mak. biskupiji imali samo tri župe: Brela, Podgoru i Zagvozd. Ako tome pribrojimo župu trebinjske biskupije Zažablje na desnoj obali Neretve, onda su od 1500. do 1630. na B-n. području u rukama svjetovnog klera bile samo četiri župe. (Ostale su sve franjevačke.) Drugo je pitanje, koliko je na tim župama bilo svjetovnih svećenika? Pretpostavljam da je na svakoj bio po jedan, dakle, svega četiri. Nekada nije bilo nijednoga, kao npr. u Podgori za kandidskog rata 1655. i 1666-67., kada se fra Stipan Batošić u podgorskim maticama potpisivao »kurat podgorski«,¹⁴ bez sumnje u svojstvu zamjenika podgorskog glagoljaša, koji je za dulje vrijeme bio odsutan ili onemogućen ratnim prilikama. Isto tako u župi Gracu-Zažablju trebinjske biskupije početkom 17. st. djelovao je fra Blaž Gračanin, jer nije bilo svjetovnog svećenika.¹⁵

Dakle, doista je tada na B-n. području bilo malo župa svjetovnog klera i malo svjetovnih svećenika. Tvrdnja SK da su oko 1620. u samoj Podgori bila tri glagoljaša treba da se dokaže. Iz podgorskih se izgubljenih matrica ne može sigurno zaključiti da su oko 1620. u Podgori bila tri svjetovna svećenika stalno nastanjena i sva tri u službi.

Međutim je sigurno da je broj svjetovnih svećenika više godina nakon obnove mak. biskupije polagano rastao, jer su makarski biskupi nastojali povećati njihov broj bilo dobavljanjem iz Poljica, kakvo kaže Vinjalić, bilo posebnim odgajanjem njihova podmlatka pomoću rimske Kongregacije za raširenje vjere (Propaganda fide). No, broj je glagoljaša u cijeloj ondašnjoj makarskoj biskupiji, a osobito na B-n. području, sve do svršetka turske vladavine ostao doista relativno malen.¹⁶

Protiv te moje tvrdnje SK kao najjači dokaz donosi imena desetorice glagoljaša »iz pisma pisanog Propagandi iz Podgore, gdje su se glagoljaši bili sastali malo poslije Lišnjićeve smrti«. (363)

To je jedini vrijedan podatak u napisu SK, jer je dosada bio nepoznat. Stoga bi bilo potrebno u cijelosti objaviti navedeno pismo s točnom oznakom datuma. To SK nije naveo. On, naime, kaže: »malo poslije Lišnjićeve smrti«. Lišnjić je umro 3. ožujka 1686. u Makarskoj, tj. na mletačkom teritoriju dvije godine poslije oslobođenja Makarske i Primorja od Turaka, što se zbilo 13. siječnja 1684. Dakle, sastanak glagoljaša u Podgori bio je najmanje dvije godine i dva mjeseca poslije oslobođenja Primorja.

¹³ KC, 134.

¹⁴ M. Stojković, *Podgora u XVII stoljeću*, Zbornik za život i ob., Zgb, 1932, 110.

¹⁵ B. Pandžić, *De dioecesi Tribuniensi et Mercanensi*, Rim, 1959, 110—114.

¹⁶ God. 1672. biskup Lišnjić moli Sv. Stolicu da ukloni franjevce i namjesto njih odredi don Stjepana Sarkovića župnikom ovih četiriju sela u Makarskom primorju: Tučepi, Podgore, Drašnica i Igrana (*Scritt. rif. nelle Congr. gen.*, vol. 436, f 487, 521)! Ako je Lišnjić 1672. imao na raspolaganju veći broj glagoljaša, zašto je za četiri rastrkana sela predložio samo jednoga?!

To je već mletačko doba, koje ne spada na moju knjigu, koja radi o »doba turske vladavine«, kako je jasno već iz naslova. Osim toga pitanje je, gdje su sve navedena destonica službovala i stanovala? Možda dobar dio njih i izvan B-n. područja. Uostalom, ako je 1686. na B-n. području i bilo preko 10 glagoljaša, tada je na istom području franjevacu bilo preko 70!

3. Franjevački hospicij u Priku

»Autor tvrdi da g. 1715. u Omišu nije bilo nikakvog samostana, a od klera da su bila »samo trojica«. Međutim, odmah preko rijeke Cetine na Priku još uvijek je postojao hospicij provincije sv. Jeronima, a za 3 svećenika na 600 duša ne bi baš trebalo reći »samo«, iako ta riječ možda stoji u ondašnjim spisima, jer je prije i poslije omiški biskupijski kler znao brojiti i 10 pa čak i 13 svećenika!« (366)

Kao što se većina podataka u mojoj KC temelji na suvremenim vrelima tako se i gore napadnuti podaci temelje na suvremenoj »Arhivalnoj knjizi« franj. samostana u Omišu, koju je hrvatskom ćirilicom (»bosančicom«) počeo pisati osnivač istog samostana fra Stipan Vrlić (1677—1742). On u njoj kaže da su franjevačke bjegunice s otoka Prološkog blata 1715. gradski oci u Omišu primili »s veseljem, jer nebudući misnika ni popova u gradu nego tri, ni manastira«. ¹⁷ Godinu dana kasnije mletački providur Anđeo Emo piše »da u omiškoj općini nije bilo nikakove druge redovničke zadruge«. ¹⁸ U istinitost tih dviju tvrdnja ne može se sumnjati.

Istina, prema Fabjaniću, franjevci su Provincije sv. Jeronima poslije 1672. podigli gostinjac u Priku kod starohrvatske crkvice sv. Petra i napustili ga 1747. U njemu su navodno stanovala samo dva redovnika i nikada nije bio pravi samostan. A prema Pavlinoviću, taj je franjevački stan služio »za primanje putnika, koji preko noći ne bi mogli da prebrode Cetinu«. ¹⁹ No, jedno je Omiš, a drugo je Priko. Koliko mi je poznato, Priko je uvijek bilo sastavni dio Poljičke republike, kojoj Omiš nije pripadao. Između njih je bila rijeka Cetina, preko koje je most sagređen tek 1899. ²⁰ Jedino prometno sredstvo između Prika i Omiša bio je brod, koji se u 19. st. povlačio konopom s jedne obale na drugu, a zvali su ga »brodarica«. Događale su se i nesreće. Dakle, u prošlosti je Priko bilo daleko od Omiša, i kako mu i ime kaže. Danas je to jedno jedino mjesto: grad Omiš. ²¹ Franjevački hospicij u Priku, o kome se inače znade malo, i to nesigurno, mogao je onih upitnih godina (1715—17) biti i prazan. Također, u gradu Omišu »prije i poslije« 1715. moglo je biti desetak, pa i više pripadnika biskupijskog klera, samo je trebalo donijeti točno koje ih je godine toliko bilo. No, prema navedenim i crkvenim i državnim vrelima godine 1715. u gradu Omišu bila su, doista, samo trojica svećenika i ni jedan samostan!

●

¹⁷ »Arhivalna knjiga«, f 2, Arhiv franj. samostana u Omišu.

¹⁸ S. Zlatović, *Franovci države presv. Odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, Zgb, 1888, 209.

¹⁹ D. Fabjanich, *Storia dei frati minori... in Dalmazia e Bossina*, II, Zadar, 1864, 322—323; M. Pavlinović, *Pučki spisi*, Zadar, 1876, 88.

²⁰ S. Kaštelan, *Povijesni ulomci iz bivše slobodne općine-republike Poljica*, Split, 1940, 138.

²¹ Priko sa Sv. Petrom sve do Cetine pripada katastarskoj općini Duće, pa stoga Poljičani Priko i danas smatraju svojim. Prigodom blagoslova polja sve do nedavno dućanski je kidž dolazio do pola mosta na Cetini, gdje je prava granica između Omiša i Poljica.

4. »Isticanje zasluga fra Blaža Gračanina«

»Spomenimo i usko područje na lijevoj strani Neretve od Metkovića do Slivna, koje je poč. 18. st. odijeljeno od trebinjske i pripojeno makarskoj biskupiji. Jurišić o njemu tako govori, da i ono ispadne što je moguće više »franjevačko«. Zato onako snažno ističe obnovu gradačke župe zaslugom fra Blaža Gračanina i privremeno kratkotrajno pastoriziranje dvojice-trojice bosanskih franjevaca na cijelom području trebinjske biskupije, a i ne spominje svećenike don Juru Sentića, don Petra Dragobratovića i don Marka Andrijaševića, koji su koncem 17.st.zajedno sa serdarom Nonkovićem sudjelovali u naseljavanju ovoga kraja, kad je oslobođen od turske vlasti došao pod mletačku, koji su ga prvih godina nakon oslobođenja pastorizirali.« (363—364)

SK opet traži od mene da obrađujem ono što ne spada na moju knjigu, tj. djelovanje gore navedenih tniju svećenika trebinjske biskupije na mletačkom području nakon oslobođenja od Turaka, a prigovara što snažno ističem djelovanje fra Blaža Gračanina.

Gore spomenuti popovi uglavnom su djelovali nakon oslobođenja pod mletačkom vlasti, koja je bila naklona ne samo Crkvi uopće, nego još više svećenicima na lijevoj strani Neretve, jer su taj dio Mlečani silom oteli trebinjskoj biskupiji i priključili ga makarskoj, pa su stoga ugađali i narodu i njegovu svećenstvu da se pod novom političkom i crkvenom upravom osjete zadovoljni.

A fra Blaž Gračanin, svećenik i franjevac dubrovačke provincije, rodom iz Graca u Zračablju, djelovao je gotovo stoljeće prije njih na turskom teritoriju, pod teškom osmanlijskom vlašću, u doba kada nije bilo nikakve nade u bilo kakvo oslobođenje. Nakon što je svršio škole u Italiji došao je početkom 17. st. kao svećenik-misionar u svoju rodnu trebinjsku biskupiju, koja se upravo tada nalazila u najgorem stanju: bez biskupa,²² bez svećenika, bez crkava. Ovlašten od crkvenih i redovničkih vlasti dao se na posao. I u doba kada je bilo vrlo teško popraviti već postojeće trošne crkve, a gotovo nemoguće graditi nove, fra Blaž je kroz 25 godina uspio od turskih vlasti dobiti dozvole (a bile su skupe!), pa je pomoću prijatelja i naroda po cijeloj trebinjskoj biskupiji sagradio ili obnovio tolike crkve. Tako je u mjestima »Gradac, Jassabia (Zračablje) i Chelmo (Hum)« sagradio pet novih crkava.²³ A te crkve nisu bile sagrađene u mletačkoj, dubrovačkoj ili papinskoj državi nego u Turskoj! I to ne u Turskoj druge polovice 19. st., nego u Turskoj prve polovice 17. st., kada je vrlo jeftina bila glava kršćanina i njegova svećenika.

Fra Blažu Gračaninu trebalo bi postaviti spomenik, jer je bio jedan od najaktivnijih ljudi u prošlosti nesretne trebinjske biskupije, i to u najteže doba njezine povijesti. Umjesto toga upravo u ovo naše doba dogodio se skandal na koji sam prije četiri godine izdaleka upozorio,²⁴ a ovdje ga otvoreno iznosim.

Dobranje Neretvansko u doba Turaka oko 1600. g. imalo je oko 150 kuća s oko 400 duša, a nije imalo nikakve crkve. I fra Blaž Gračanin 1617.

²² Trebinjski se biskup već u 13. st. nevjunački zabio u dubrovački otok Mrxan. Tragedija katolicizma i u Bosni i u Hercegovini jest upravo povlačenje vrhbosanskog biskupa u Đakovo a trebinjskog na dubrovački teritorij.

²³ Pandžić, n. d., 112—114; *Starine*, XXII, JAZU, 31.

²⁴ *Crkve na Blokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*, Zbornik Kačić, II, Split-Đakovo, 1969, 129.

iz temelja sagradi »una chiesa bellissima a fundamentis dedicata alla Natività della Madonna«,²⁵ koju je trebinjski biskup Knizostom Antić 13. lipnja 1620. svečano posvetio. I ta se crkva Male Gospe održala do danas. Na pročelju je bio kamen-nadvratnik s uklesanim Kristovim monogramom i godinom gradnje 1617. Međutim, 1962. prigodom nestručnog restauriranja te starodrevne fra Blaževe crkve iz doba Turaka uklonjen je, razbijen i bačen taj spomen-natpis, koji nam je u par znakova jasno govorio u kakvo je teško doba ta lijepa crkva bila sagrađena. A mi nemamo mnogo ni crkava, ni kršćanskih natpisa iz turskih vremena. Čemu je trebalo taj kratki, a značajni natpis ukloniti i na njegovo mjesto ostaviti cementnu mrlju na skladnom kamenom zdanju? Taj fra Blažev natpis ostavili su na miru haračlije u teškim i dugim ratovima na krvavoj međi u 17. st. Nikome nije smetao ni u 18. ni u 19. st. Taj hrvatski i katolički natpis, star 350 godina, razbijen je i bačen anno Domini 1962!²⁶

5. Lik biskupa Nikole Bijankovića

»(Jurišić) sve je složio tako, da biskupov lik ispadne što negativniji, a podatke je preuzeo iz poznate Mikulićeve knjige, kojom je Mikulić sua sponte obavio posao tzv. »diabolusa«... Uostalom, da ne duljimo, jedini ozbiljni prigovor vatikanskog službenog »promotora fidei« Lugarija i glavni prigovor Mikulića i Jurišića Bijankovićevoj svetosti jest njegov odnos prema franjevcima u makarskoj biskupiji.« (364)

Nikola Bijanković (1645—1730), makarski biskup, nikada nije bio turski podanik, niti je ikada trajno boravio na turskom području. On je, naime, živio u Makarskoj, u kojoj se stalno nastanio kao biskup 1699, tj. 15 godina poslije oslobođenja od Turaka. Njega sam, ipak, obuhvatio u KC samo zato, jer je on bio biskup i onoga većeg dijela makarske biskupije, koji je i dalje ostao pod Turcima, za nj se brinuo i prigodno ga pohadao. Da nije, dakle, toga razloga, Bijanković ne bi ušao u moju knjigu.

Bijanković je bio biskup sa svim krepostima i manama poput tisuća drugih crkvenih prelata u povijesti Crkve. Da on nije prikladan kandidat za oltar, to je mnogima već davno bilo jasno, a nakon Mikulićeve knjige to je i znanstveno dokazano.²⁷ Stoga ne smatram potrebitim na tom polju trošiti riječi. Ovdje bih htio na nešto drugo upozoriti: kome se sve i zašto pridaje aureola svetosti.

Od 1699. do 1819, dakle kroz čitavih 120 godina starodrevnom makarskom biskupijom vladala su samo tri biskupa, jer su sva tri bila duga vijeka: Nikola Bijanković (1699—1730), Stjepan Blašković (1731—1776) i njegov sinovac Fabijan Blašković (1777—1819). Sva tri su bili mirski svećenici, članovi oratorija sv. Filipa Nerijsa, sva tri podnjetlom izvan područja makarske biskupije. I ta su sva tri biskupa vodila upornu borbu protiv franjevaca, koji su i u njihovo doba u makarskoj biskupiji činili većinu dušobrižničkog klera. Međutim, dok su prva dvojica, tj. Nikola i Stjepan u toj borbi ustrajali do smrti tako da se, npr., Bijanković niti

²⁵ Pandžić, n. d., 114.

²⁶ Ako su se bačeni dijelovi natpisa do danas, ipak, sačuvali, trebalo bi ih svakako sastaviti i opet postaviti negdje na crkvu.

²⁷ U mladim sam godinama i ja bio pod uplivom nekritičke literature o Bijankoviću, ali nakon Mikulićeve knjige »slučaj Bijanković« je svakome jasan.

na smrti nije htio pomiriti s makarskim franjevcima,²⁸ dotle se biskup Fabijan, nakon bezuspješne borbe, konačno pomirio s franjevcima, pa su ga ovi iz zahvalnosti što im je dao da nakon gotovo čitavog stoljeća uznemiravanja napokon odahnu imenovali svojim redovničkim subratom («confrater Provinciae»).²⁹

Dvadeset i šest godina poslije Bijankovićeve smrti splitski oratorijanac Ivan Cetinčić napisao je njegov životopis, koji sadrži 832 stranice rukopisa, u kome ga je prikazao kao gotova sveca i čudotvorca. U prošlom stoljeću 1881. pokrenut je biskupski postupak za njegovu beatifikaciju. Njegov se grob i danas nalazi na časnom mjestu u svetištu negdašnje makarske katedrale, a danas zborne crkve sv. Marka, označen grobnom pločom i natpisom.

I Stjepan je Blašković časno pokopan u crkvi sv. Filipa na obali u Makarskoj, koju je sam sagradio 1757. Njegov je grob također na počasnom mjestu. I o biskupu Stjepanu, koji je u borbi protiv franjevaca bio manje obziran od svoga prethodnika, pokušala se stvoriti fama svetosti. Godine 1851. prigodom prijenosa njegovih kostiju iz jednoga groba u drugi tiskan je prigodni detak na talijanskom jeziku u kome se kaže: »Non pianto, non lagrime, ma dolcissimi segni di gaudio e di tenerezza convengono al pietoso, all'Apostolico Vescovo, il cui nome suona *Santo*, nelle bocche dei villici e dei cittadini« ...³⁰ Dakle, i Stjepan je bio apostol i svetac!

O biskupu Fabijanu, koji je i kao čovjek i kao biskup bio vjerojatno iznad obojice svojih prethodnika (njegovo držanje u doba prevrata i kuge!), ne samo da se nije pokušala stvoriti fama o njegovoj svetosti kao o prvoj dvojici nego mu se ne zna ni za grob.³¹ Dapače, o tome biskupu iz pera priznatog povjesničara čitamo:

»Fabijan iz početka pod pritiskom prvašnjih savjetnika, sledio je razpre i borbe, dokle se je napokon uvjerio o nevinosti franovaca i o njihovom brižnom radu o spasenju povjerenih duša, ter se muževno otrese savjetnika i započe sa redovnici složno i mirno postupati. Da im pokaže ljubav i štovanje, upisa se u njihove bratime i u liepoj ljubavi i miru ustraje do smrti; ali ta njegova ljubav bijaše zazorna, ter dobrega biskupa obtužiše u Rim, da je s pameti

●
²⁸ Suvremeni makarski gvardijan fra Nikola Gojak (1728-31) u svom Dnevniku ovo je zapisao: »Ovi biskup (N. Bijanković) imadiše 88 godišta, 31 biskupstva, i sve svoje vrime grize se fratri. Biti će godina dama i veće da se razboli, i sve ardavo staše, ništa ne manje sve nenavidost u sarcu nosaše protiva fratrom, I veće lipo malo dana prid smart odismo do njega, ali sve zaludu: ne kti, ter ne kti s vratit se pomiriti. All'i 10 agosto, festa di S. Lorenzo alle orre 14 del giorno, poče s ovoga svita, brez izpovidi i komuniona, osim samo imade sveto ulje. Bi ukopan ovde u S. Marku, u Makarskoj, na 12 istoga miaseca. U to vrime učiniše vikara kapitularoga Don Juru Cavelića, najmlađega kanonika. Ovo lito bi bolesno ovde u Makarskoj, i po seli ne bi lova« ... (Mikulić, n. d., 156—157; Izvorni *Gojakov dnevnik*, 22). Doista, teško su te svježe riječi jednog suvremenika o kasnijem kandidatu za oltar. Ipak, teško je naći dokaze protiv istinitosti toga zapisa. Međutim, pristaše Bijankovićeve svetosti, pa i SK smatraju da je to fra Nikola pisao iz mržnje proti biskupu Nikolii (b. 4)

²⁹ Mrtvar sinjskog samostana piše: »Die 27 Februarii Anno 1819 Macarsche: Illustrissimus et Reverendissimus Dominus Fabianus Blašković ex insula Solta, actualis Episcopus Macarenstis vigilantissimus, qui anno vitae suae 91, Episcopatus vero 41, plenus meritis in senectute bona placidissime, confrater Provinciae, in Domino obdormivit.«

³⁰ P. Kaer, *Makarska i Primorje*, I, Rijeka, 1914, 42.

³¹ Fabijan je umro 22. veljače 1819. i pokopan u svojoj katedrali, današnjoj zbornoj crkvi sv. Marka, ali nigdje nema nikakva znaka o njegovu grobu. Možda je još navrijeme da se ispita gdje je točno pokopan zadnji rezidencijalni biskup starodrevne makarske biskupije i da se to mjesto nečim označi!

³² Zlatović, n. d., 301.

sašao i bacio se u naručaj franovcem, ter crkvu i biskupiju na pogibio stavio; s česa da bi trebalo imenovati mu pomoćnika nastupnika, koji bi od propasti obranio vjeru i crkvu.«³²

6. »Dvostruki metar za prosuđivanje izvora o svecima«

»Ne može se mimoći Jurišićev dvostruki metar za prosuđivanje izvora o svecima s B-n. područja. Dok za Bijankovića ne vrijedi tako reći ni jedna riječ životopisca i suvremenika Cetinčića, jer je pisao 26 godina poslije biskupove smrti, dotle među franjevce mučenike 'prema pouzdanim izvorima' stavlja, npr. fra Grgura iz Zaostroga (16. st.) samo na temelju nepoznatog mađarskog pisca i to prema navodu Bakule... Zanimljivo je nakon ovoga spomenuti da isti autor đakona Petra iz Zagvozda stavlja među mučenike prema 'nesigurnim izvorima', a o njemu ipak govori ne samo narodna predaja, nego i kamena nadgrobna ploča s uklesanim imenom i datumom, iako na njoj nema oznake mučenika. U najmanju je ruku nespretno izraženo ono o mučeništvu mnogih svjetovnjika, koji su često puta mučeni 'baš radi same vjere, kako to svjedoči Bakulina knjiga'... Mene samo smeta površnost u obradi onih petnaestak stranica posvećenih mučenicima za vjeru, o čemu je već bilo govora.« (365, 367) Dakle, Jurišić upotrebljava dvostruki metar: ako se radi o fratru, onda je bilo kakvo vrelo pouzdano, a ako o dijecezanskom kleriku, onda i suvremena vrela ne vrijede!

Prije svega, moj članak »Mučenici za vjeru« (KC, 231—245) zapravo je prvi pokušaj da se donesu osnovni podaci o mučenicima s B-n. područja. Ustanovio sam da prema pouzdanim vrelima ima 13 franjevac-mučenika, a prema nepouzdanim vrelima — uz druge — pet franjevac i »đakon Petar« iz Zagvozda. Rezultat je da kroz dva stoljeća turskog vladanja na B-n. području nije bilo ni jednoga sigurno utvrđenog mučenika, koji bi bio dijecezanski svećenik ili barem klerik. Da li sam onih petnaestak stranica »površno obradio«, neka sudi dobronamjerni čitatelj, a da pogledamo usporedbu Cetinčić — Bakula kao povijesno vrelo!

Hercegovački franjevac fra Petar Bakula (1816—1873), profesor filozofije i teologije u Italiji, generalni vikar biskupa u Mostaru, crkveni organizator, pjesnik i znanstveni radnik, graditelj i liječnik, pisac je više djela na latinskom, talijanskom i hrvatskom jeziku.³³ I danas, nakon sto godina, njegovo djelo »Schematismus topographico-historicus Custodiae Provincialis et Vicariatus Apostolici in Hercegovina« (Split, 1867) smatra se od znanstvenika prvim i dosada najboljim djelom za arheologiju, povijest, toponomastiku i folklor Hercegovine tako da je prošle godine objavljeno u hrvatskom prijevodu.³⁴ Hrvatska je znanost utvrdila da je Bakula doista pouzdan pisac.

Naprotiv, za Ivana Cetinčića, oratorijanca 18. st., u naše je dane sigurno utvrđeno da je nepouzdan pisac i da njegov rukopis »Il compendio della virtuosa vita del Servo di Dio Mons. Nicolo Biankovich« (pisan 1756) ne može služiti kao pouzdano vrelo za životopis biskupa Bijankovića. Uzmimo samo dva primjera! Kako je poznato, Bijanković je rođen 15. kolovoza 1645. u Splitu od oca Dominika Bijankovića, podrijetlom sa Šolte, i majke Laure Nadalini, Mlečanke. Cetinčić priča po legendarnoj shemi

³³ Hrvatska enciklopedija, 2, 126—127.

³⁴ Hercegovina prije sto godina ili Sematizam fra Petra Bakule, s latinskog originala iz godine 1867. preveo dr. fra Vencel Kosir, Mostar, 1970.

o stanim svecima, kako su se Bijankovićeви roditelji vjenčali i kako mnogo godina poslije vjenčanja nisu imali od srca poroda, jer da je Laura bolovala od neplodnosti. Zbog toga se Laura žarkim molitvama uteče B. D. Mariji da joj dade sina koji će joj biti štap starosti. Gospa je usliša. Laura zače i upravo na Veliku Gospu 1645. rodi sina, kome na krštenju dade ime Nikola.

Tu su neosnovanu legendu od Cetinčića preuzeli svi kasniji Bijankovićeви životopisci od Lučić-Pavlovića (†1818) pa do don Radovana Jerkovića u naše doba (†1950).³⁵ Međutim, Mikulić je pronašao da je Nikoline roditelje u Splitu vjenčao don Andrija Reggio dne 6. studenoga 1644. tako da od vjenčanja Laure i Dominika pa do rođenja njihova prvorođenca, budućeg biskupa Nikole, ne samo da nije proteklo »mnogo godina« nego niti jedna jedina godina.³⁶ Nikola je stigao na ovaj svijet u rekordnom zakonitom roku: nakon devet mjeseci i devet dana. I tako cijela priča o sterilnosti majke, čudesnom začecu i rođenju biskupa Bijankovića pada!

Cetinčić je također izmislio tvrdnju da je Nikola postigao doktorat iz filozofije i teologije, pa i to ponavljaju njegovi kasniji životopisci. Međutim, u suvremenim školskim dokumentima, koji se odnose na Nikolu, nema nigdje spomena o njegovu doktoratu, dapače se ističe da je filozofiju i bogosloviju svršio »con molta applicatione, ma con mediocre profitto, per scarsezza d'ingegno« — s osrednjim uspjehom radi nedostatka darovitosti.³⁷

To su samo dva primjera, a ima ih i više. Prema onoj »Semel mendacium loquenti non creditur«, Cetinčić otpada kao pouzdan pisac, dok Bakuli treba vjerovati, jer mu to objektivna kritika priznaje i nakon stotinu godina. Bakula nije izmislio mučenika fra Grgura nego se pozivlje na Svantovskog. Ako ja nisam uspio pronaći pobliže podatke o tome kroničaru i njegovu vrelu, to ne znači da ih netko drugi jedamput neće pronaći. O mučeništvu »đakona Petra« iz 1627. govori samo narodna predaja, koju sam ja prvi zabilježio i objavio u KC (243). Koliko mi je poznato, njega nikakvo literano vrelo ne spominje. A pravilo je povijesne metodologije da narodna predaja bez potvrde u literarnim vrelima ne može služiti kao pouzdano povijesno vrelo. Na nadgrobnoj ploči, koja je (sudeći po polumjesecu i zvijezdi) nekoć bila stećak, stoji latinički natpis: »DYAKON. PTAR AGUSTA (15?) 1627«. Tu se o mučeništvu ništa ne kaže.³⁸ Da je barem uklesana palma! Ja ga uopće nisam morao donijeti u knjigu.³⁹ Ipak sam ga, eto, donio zbog predaje. Budući, dakle, da je res in dubio, »đakona Petra« sam donio među sigurno neutvrđene mučenike, kako bi to svaki ozbiljan pisac učinio. Dakle, nije dvostruki metar nego jedan jedini metar: Certa certe, dubia dubie! Radi istoga sam razloga u sumnjive uvrstio i pet franjevac, koje su drugi pisci smatrali pravim mučenicima (242—244).

●

³⁵ R. Jerković, *Nikola Bjanković biskup*, Teslić — Sarajevo, 1943, 3.

³⁶ Mikulić, n. d., 14.

³⁷ N. d., 130.

³⁸ U *Vjesniku Nadbiskupije splitsko-makarske*, 5/1973, 23, ipak, doslovno stoji: »... u Zagvozdu... u (staroj župskoj crkvi) nalazi se iz g. 1627. grob »Đakona Petra«, kojega su ubili Turci, kako piše na grobu«!

³⁹ Koliko treba predaji vjerovati, pokazuje primjer narodne predaje o franjevačkom samostanu u Imotskom, koju je zabilježio fra Ivan Tonković u zadarskom *Narodnom istu* (1887, br. 96, 1): »Bio odmah po Porodenju (Isusu!) manastir kod Svetoga Luke blizu Kamenosta«...

7. Franjevci i velikaši Jurjevići

»Prema Jurišiću, tek nekoliko destijeća prije dolaska Turaka, velikaši Jurjevići-Vlatkovići 'zauvijek' povjeravaju duhovnu pastvu na Biokovsko-neretvanskom području 'braći fratrom'. Dakle, ne papa ili biskup, nego franjevcima skloni velikaši! Ta činjenica autoru ne nameće nikakvo pitanje. A što je bilo s dotadašnjim dušobrižnicima tog područja, koje prati podrugljivi naziv 'svećenici-seljaci'? Bit će ostali tek u ponekim mjestima, a znamo da su se dokraja održali u tri župe: Podgori, Zagvozdu i Brelima. Čini se da nisu digli nikakve pobune u obranu svojih stoljetnih prava.« (361)

SK smatrajući kao sigurnu i čitavom svijetu poznatu činjenicu, u koju se ne može niti posumnjati, da su prije dolaska franjevac na B-n. područje u 15. st. u mjestima, koja su im povjerali hrvatski plemići Jurjevići-Vlatkovići, boravili i djelovali svećenici-glagoljaši, retorički pita: »A što je bilo s dotadašnjim dušobrižnicima tog područja?« Prema SK njih su, dakako, otjerali velikaši Jurjevići i na njihove lijepe i sredene položaje doveli franjevce. I zbog te očite nepravde, naglašava SK, »čini se da (svećenici-glagoljaši) nisu digli nikakve pobune u obranu svojih stoljetnih prava«!

Činjenica je da o makarskoj katoličkoj biskupiji od 533. g. pa sve do oko 1300, dakle za dugih gotovo osam stoljeća, ne znamo sigurno upravo ništa! A kada je oko 1300. bila obnovljena, treba znati da je bila obnovljena u prvom redu radi borbe protiv bogumilske hereze koja je bila zahvatila i područja stare makarske biskupije. Ta je hereza još više ojačala nakon što je 1326. to isto područje došlo pod vlast bosanskih banova i kasnije kraljeva.

Od makarskih biskupa 14. i 15. st. poznata su nam samo ova šestorica: Valentin (1320—1367), fra Ivan I (1367—1369), Jakov (1369—1379...), Ivan II (1389—?), fra Franjo (1445—?) i fra Andrija (1472—1482...). Niti jedan od njih nije mogao stalno i mirno boraviti u Makarskoj, niti igdje na području makarske biskupije, nego se kroz duga dva stoljeća morao potucati od nemila do nedraga, pa je živio u Omišu, Splitu i po otocima. A kada bi radi vizitacije imao doći u svoju biskupiju, trebalo je da ga zaštiti viša vlast, pa i carska, kao npr. u slučaju biskupa Andrije car Fridrih III (1440—1493).⁴⁰

To znači da na području makarske biskupije u 14. i 15. st. nije bilo sve kako treba, a u prvome redu da osnovne crkvene jedinice, tj. župe tada nisu bile tako dobro organizirane, kako to pretpostavlja SK. Tu je bez sumnje jači faktor bio netko drugi, a ne Kaolička crkva. Po nekim našim povjesničarima tu je tada prevladao »istočni obred, koji su tek u drugoj polovici XV. st. potpuno istisnuli franjevci«.⁴¹ Meni se čini da je u to doba na B-n. području prevladavala bosanska dualistička hereza. Za to svjedoči pismo pape Bonifacija VIII. iz 1303, koje govori o hereticima u Bosni i kod mora,⁴² tj. u Primorju. Za to svjedoče i još uvijek sačuvani stećci, koji se i danas nalaze skoro u svakom selu B-n. područja, a koji su par excellence bogumilski, kako je to dokazao jedan od najboljih poznavaca našega bogumilstva pokojni Aleksandar Solovjev.

⁴⁰ KC, 8—11.

⁴¹ J. Šidak, *Neretvanska krajina*, Enc. Jug., 6, 279.

⁴² T. Smičiklas, *Codex diplomaticus*, VIII, 48.

A što se tiče istočnog obreda jedino je sigurno da je on za neko vrijeme bio u upotrebi u Živogošću.⁴³

Dakle, u kraju gdje je dominiralo bogumilstvo, (a u gdjekojem mjestu i pravoslavlje) ne možemo sa sigurnošću tvrditi da su bile posvuda uređene katoličke župe i da su u njima mirno prebivali i nesmetano djelovali katolički svećenici-glagoljaši. Oni su se mogli nalaziti tek u kojem mjestu gdje su katolici bili jaki. Stoga mi se čini da je mnogo bliže povijesnoj istini držati, da su ona mjesta, koja su 1434. Jurjevići-Vlatkovići povjerali franjevcima, bila prije toga možda već desetljećima bez redovitih katoličkih svećenika, pa su ih na temelju kreševske povelje iz 1434. tim lakše mogli popuniti franjevci. To nam također uvjerljivo odgovara na pitanje kako glagoljaši »nisu digli nikakve pobune u obranu svojih stoljetnih prava« (SK, 361).

Kreševska povelja za SK, čini se, ne znači ništa, premda je ona prva poznata izvorna hrvatska povelja od velikoga nacionalnog i crkvenog značenja za povijest B-n. područja. Stoga sam je prvi u hrvatskoj historiografiji objavio u latiničkoj transkripciji⁴⁴ i prvi donio njezinu veliku fotokopiju⁴⁵ tako da se može čitati. O toj su povelji neki povjesničari izrazili mišljenje da je, doduše, autentična, ali da nikada nije bila provedena. Tako su mislili, jer nisu poznavali crkvenu povijest B-n. područja. Ona je i provedena barem što se tiče crkvenog područja. To se vidi i po tome, što se u njoj ne spominju sela, odnosno župe: Zagvoz, Brela i Podgora, jer su one i tada i poslije bile i ostale u rukama svećenika-glagoljaša, dok su druge župe bile povjerene franjevcima, pa su ih franjevci držali stoljećima, a neke drže još i danas.

A što se tiče insinuacije: »Ne papa ili biskup, nego franjevcima skloni velikaši!«, valjda i ja znam, tko može dati duhovnu vlast i tko ju je zaista dao. Poznato je da su sveti oci pape franjevence slali u Bosnu i da su ih snabdjevali svim mogućim ovlaštenjima i povlasticama. Ne treba sumnjati da je bosanski vikar fra Ivan Korčulanin (1429-35) s nadležnim crkvenim faktorima riješio sva pitanja jurisdikcije na području što su mu ga povjerali Jurjevići. Dapače, uvjeren sam da su i papa i splitski metropolit bili sretni da su na B-n. područja došla »braća fratri reda svetoga Franciška« da utvrde »svetu miru rimsku«, kako kaže povelja. Omalovažavati ulogu svjetovne vlasti u kristijanizaciji svijeta i u širenju katoličke vjere znači ne razumjeti povijest Crkve i značenje, npr., Konstantina Velikog, Klodviga, Napoleona i drugih. Što bi u odnosnom vremenu i prostoru mogla učiniti cijela crkvena hierarhija da joj ta tri »crkvi skloni velikaša« nisu izišla ususret 313, 496. i 1801. godine ?!

8. Izraz »utjelovljene župe«

»Samo me malo smeta izraz 'utjelovljene' (prema 'inkorporirane') upotrebljen za samostanske župe. Možda bi bolje bilo reći 'pridružene'«. (366)

●

⁴³ K. Jurišić, *Crkve . . . Zbornik Kačić*, 2, 118—119.

⁴⁴ *Makarski zbornik*, Makarska — Omiš, 1970, 111—112.

⁴⁵ KC, sl. 4. i 5. — Fotokopiju iste povelje, ali u manjem formatu objavio je 1971. Petar Đorđić, *Istorijska srpske ćirilice*, Beograd, 417, sl. 220. Samo što u tom djelu auctor i hrvatsku ćirilicu (bosančicu) naziva srpskom!

Smatram da sam stari povijesno-pravni izraz »paroeciae incorporatae« pravilno preveo »župe utjelovljene«, razumije se, samostanima (KC, 137). Codex iuris canonici iz 1917. mjesto izraza »paroeciae incorporatae« upotrebljava izraz »paroeciae unitae«, pa se to može prevesti »ujedinjene« ili »pridružene župe«. Današnje crkveno zakonodavstvo govori samo o ugovoru prigodom ustanovljenja redovničkih župa, pa su obadva izraza »incorporatio« i »unio« za nove suvremene slučajeve po sebi neupotrebljiva, dok je za slučajeve prije Codexa i dalje jedini pravilni pravni i povijesni izraz »incorporatio«.

9. »Površnost«

»Pristranost u isticanju franjevačkog... tu i tamo (autoru) nametne površne pa i sasvim krive sudove i zaključke. (360)... Tolika površnost ne bi se smjela naći u knjizi na kojoj se radilo toliko godina i koja je autorovo životno djelo. (362)... Mene samo smeta površnost u obradi onih petnaestak stranica posvećenih mučenicima za vjeru, o čemu je već bilo govora.« (367)

Dakle, SK triput govori o mojoj površnosti: na početku, na sredini i na kraju svoga osvrtu. Treba, dakle, kod čitatelja stvoriti dojam da je moja KC uopće sasvim površno i stoga neznanstveno djelo.

Da sam površno pristupio obrađivanju najtamnijeg odsjeka naše povijesti, ne bih se uopće pobrinuo da prevedem osam stotina turskih dokumenata, a pogotovo ne bih u tu svrhu godinama tražio i našao najboljeg turkologa u Jugoslaviji; ne bih naučio čitati staru hrvatsku ćirilicu (bosančicu), niti bih povećalom u ruci dešifrirao toliko bosaničkih listina; ne bih za knjigu od dvjesto godina turske vladavine izradio uvod o političkom i vjerskom razvrtku B-n. područja od dolaska Hrvata do turske okupacije, tj. o razdoblju od gotovo devet stotina godina; ne bih rekonstruirao natpis na krnjoj drašničkoj razbijenoj ploči;⁴⁶ ne bih donio desetak varijanata imena biskupa Lišnjica,⁴⁷ itd.

SK naročito naglašava površnost u obrađivanju župa svjetovnih svećenika i mučenika za vjeru. O četiri župe svjetovnih svećenika u mojoj je KC dovoljno i temeljito rečeno (141—142). SK zaboravlja da u doba Turaka nije bio omjer svjetovnih župa prema franjevačkim na B-n. području kao danas, 39 : 26. A što se tiče mučenika, sigurno sam utvrdio i iznio pred našu javnost dosada nepoznati podatak da je kroz dva stoljeća turske vladavine na B-n. području za vjeru i domovinu (služim se starij terminima koji valjda i danas prijeđe) od Turaka poginulo trinaest franjevacu, i to većinom ljudi u naponu snage, a niti jedan svećenik-glagoljaš. Jest, franjevci su za taj kraj, a to je stara makarska biskupija, proljevali ne samo svoj znoj nego i svoju krv, a kada je nakon dvjesto godina ropstva došla vjerska sloboda, onda dolaze »sveci« pa svim silama nastoje otjerati franjevce kao nesposobne, prebogate, buntovne, pokvarene, itd. Namjesto franjevaca dovode duhovne sinove sv. Filipa Nerija. Međutim, ta inače sveta filipinska biljka nikako nije mogla uhvatiti dublji korijen, pa je već u 19. st. na B-n. tlu sasvim nestaje, dok franjevačko stablo ne samo što nije uginulo nego se još dublje učvrstilo tako

⁴⁶ KC, sl. 40. i str. 285.

⁴⁷ KC, 71.

da na istom tlu već dva stoljeća postoji bogoslovija Provincije, koja je u naše doba postigla najveći broj podmlatka između stotinu franjevačkih provincija što ih danas ima na svijetu!⁴⁸

Možda SK smeta sami naziv mučenik za te fratre koji su tko zna iz kojih razloga »ludo izgubili glavu«. No, ja sam taj termin obrazložio! (KC, 231). Ne shvaćam ga u strogo dogmatskom smislu, jer među tisućama katoličkih mučenika u tisuću i trista godišnjoj povijesti hrvatski narod ima samo jednoga jedinoga sigurno uvrđenog mučenika, a to je sv. Nikola Tavelić, jer je on jedini »ex cathedra« takvim priznat, a o svima se drugima može raspravljati, pa i o trinaestorici s B-n. područja. Ali, u širem smislu i u običnom našem ljudskom i kršćanskom govoru oni to jesu. A što se tiče najpoznatijega između njih, fra Ivana Rozića, on može biti ozbiljniji kandidat za oltar prije negoli toliki drugi!⁴⁹

10. »Crkva previše franjevačka«

»Crkva je tu ostala previše franjevačka« (359).

Povijesna je istina da je u 16. i 17. st. Crkva na Biokovsko-neretvanskom području bila par excellence zaista franjevačka. Tu istinu potvrđuje ova statistika:

1. Većina svećenstva bili su franjevci, a manjina glagoljaši. Omjer 7:1 u korist franjevaca.
2. Od 42 aktivne crkve 36 crkava su franjevci podigli ili ih uzdržavali (KC, 143—147).
3. Sva četiri samostana i dva prebivališta bila su franjevačka (KC, 82—128).
4. Franjevci su omogućili obnovu makarske biskupije 1615. g. i dali joj i uzdržali sva tri biskupa koji su živjeli pod Turcima (KC, 38—75).
5. Sigurno je utvrđeno da je kroz dva stoljeća turske vladavine na tlu makarske biskupije za Crkvu poginulo najmanje trinaest franjevaca, dok se ne zna ni za jednog mučenika, mirskog svećenika.⁵⁰

Povijesna je, dakle, istina da je Crkva na B-n. području u 16. i 17. st. bila, doista, većim dijelom franjevačka (po broju svećenstva 86%), kao

⁴⁸ Dne 4. listopada 1967. broj klerika naše Franj. provincije Prav. Otkupitelja, o kojoj je je riječ, iznosio je 126. Ispod toga rakordnog broja dolaze: španjolska provincija Naše Gospe sa 113 klerika, Mletačka sv. Ante sa 101, Nizozemska i Američka Imena Isusova po 92... (*Acta Ordinis Fratrum Minorum*, 1968, I—II, *Generalis conspectus* između str. 110—111). Po statistici od 1. siječnja 1973. naša je provincija druga na svijetu (92), dok je prva Bosna Srebrena (112), treća Prov. sv. Franje u Meksiku (87). U isto je vrijeme broj klerika u navedenoj američkoj provinciji spao na 51, a u nizozemskoj čak na 41 (*Acta Ordinis Fratrum Minorum*, 1973, I—II, *Conspectus* između str. 64—67).

⁴⁹ Vngorski mučenik fra Ivan Rozić jedini je mučenik u makarskoj biskupiji, kome se sačuvalo stalno štovanje. O tome svjedoči arhivska dokumentacija u samostanu Zaostroga, crkvice. njemu posvećena u Vrgorcu, grob u tamošnjoj župskoj crkvi i posebna knjižica koja je o njemu izišla 1928: *O. Ivan Rozić, mučenik i mogući zagovornik pred Bogom, Izdali O. O. Franjevci*, Šibenik, 1928, str. 48 i dvije slike.

⁵⁰ Jedna digresija, koja će bolje osvijetliti našu 6. i 9. točku! Prema turskom dokumentu broj 397. iz samostanskog arhiva u Zaostrogu jednoga su dana »neki redovnici Zaostroga nađeni ubijeni«, pa su fratri za svoju ubijenu braću morali posuditi novac i Turcima platiti krvarinu, jer se nije znalo tko je izvršio zločin. Iz toga riječima i podacima začudujuće škrto dokumenta ne samo da se ne zna za datum ni uzrok zločina nego niti za broj ubijenih fratara. A ubijena su barem dvojica, jer se veli: »neki redovnici«. »Površni« pisac KC te ubijene fratre ne samo da nije uvrstio u sigurne mučenike, nego niti u sumnjive. Samo je te bezimene franjevačke žrtve spomenuo u vezi s protuzakonitim nametom krvarine (KC, 225).

što je također povijesna istina da je Crkva u istim stoljećima na gotovo susjednom području Poljičke republike bila ne »većim dijelom« nego potpuno (100%!) glagoljaška, odnosno Crkva mirskih svećenika.⁵¹

A kada budući objektivni povjesničar bude prikazivao stanje starodrevne makarske biskupije u doba njezina ukidanja anno Domini 1969, onda ona neće ostati »previše franjevačka«, jer danas na istom području ima oko 40 župa svjetovnog svećenstva, tj. deset puta više nego ih je bilo prije tri stoljeća, dok je na istom području broj franjevačkih župa danas od tog broja gotovo za polovicu manji (26).

Jedna opravdana primjedba

Držim da sam dovoljno razjasnio deset prije navedenih pitanja iz crkvene povijesti Biokovsko-neretvanskog područja (ili makarske biskupije), koja je svojim osvrtom nametnuo SK. Na druge njegove brojne primjedbe ne smatram potrebnim odgovarati, pa niti o tobože »krupnoj pogrešci« u vezi s Donjom i Gornjom Cetinom (363).⁵²

Međutim, ima jedna primjedba, koja je barem donekle opravdana, a to je »kontradiktorna tvrdnja«, kada se u mojoj KC na str. 12. kaže da su prije Turaka na B-n. području bila tri samostana (prebivališta): franjevački u Imotskom i augustinski u Zaostrogu i u Makarskoj, dok se na str. 15. tvrdi, da su prije turske vladavine na istom području bila samo tri katolička samostana, i to sva tri franjevačka: Imotski, Makarska i Zaostrog (SK, 365—366).

Za običnog čitatelja kontradikcija, koju sam inače i ja sam zapazio, očita je, ali ona je samo stilističke naravi. Stručnjak će razumjeti, da su, prema literaturi, augustinci nakon pada Bosne 1463. od straha pred Turcima napustili i Makarsku i Zaostrog i više se tamo nisu povratili, pa su 1468. u ista mjesta došli franjevci i tu ostali. Tako je opet istinit zaključak da su uoči turskog zauzeća na B-n. području bila tri katolička samostana (prebivališta), i to sva tri franjevačka.

Zaključak

Moja KC obrađuje povijest makarske biskupije, i to: od 533. g. do oko 1500. ukratko i na temelju literature (uvod), a od 1500. do oko 1700. opširno i sustavno na temelju vrela, većinom nepoznatih. Knjiga je prva monografija o makarskoj biskupiji kroz navedeno razdoblje.

Svakome je piscu drago kada neki stručnjak posveti bilo kakvu pažnju njegovu djelu. SK u svom osvrtu sam priznaje: »Nisam se posebno zanimao poviješću makarske biskupije« (364), a ipak se usudio pisati kritiku djela o povijesti makarske biskupije, koju ne poznaje!

⁵¹ Prema škrtim povijesnim vrelima redovnici su sv. Franje tripot pokušavali osnovati svoju stalnu kuću na području Poljičke republike, ali nisu uspjeli. Prvi pokušaj je bio u 15. st., i to — prema predaji — u Gatima (Kaštelan, n. d., 99), drugi u 17. st. u Podgradu (*Zbornik Kačić*, 5, 145), a treći u Prliku.

⁵² Hrvatska je historiografija davno razjasnila pojmove Gornje i Donje Dalmacije, do čim o pitanju što je Donja, a što je Gornja Cetina ne nalazim niti riječi u djelima naših povjesničara i geografa. Za razjašnjenje tih pojmova propitkivao sam se i kod nekih naših intelektualaca, pa i kod seljaka koji gravitiraju tim krajevima, ali bez uspjeha. Ako SK zna razjasniti zemljopisne i povijesne pojmove G. i D. Cetine, neka to učini u nekom stručnom časopisu, i bit će mu zahvalna naša znanost.

Znam što je znanstveni rad i što su znanstvena djela, a osobito povijesna, gdje je najveća sigurnost »certitudo moralis«. Poznati su mi mnogi nedostaci i u djelima inače renomiranih znanstvenih radnika, pa ih još više može biti i stvarno ih ima i u mojim radovima. (Ja u svojim djelima vidim i one minuse koje drugi ne vide, pa ih nije vidio ni SKI!) Međutim, od kolega moje splitsko-makarske nadbiskupije očekivao sam tacitovsku ocjenu o pionirskoj povijesti istočnog dijela iste nadbiskupije, ali ta ocjena, doista, nije pisana po načelu velikoga rimskog povjesničara »sine ira et studio«!

USPUT SAMOME SEBI

Ivan Čagalj

Čovjek posjeduje samoga sebe, svoju stazu, svoje sjene, eho svojih sjećanja i svoj omiljeli osmijeh u prvom poljupcu svoje ljubavi.

Jučer je umro moj prvi snijeg, moj poljubac i moja osamljenost. Da sam samome sebi malo važniji, sve bih oko sebe zgnječio. U vatri izgaranja vije se glas nasmijane smrti.

Ništa ne treba tumačiti; uzmi sebe sa sobom, zaboravi trag i — djeluj. Život nije ponavljanje usput samome sebi; to je hod u beskonačnosti.

Mala djela ne vide se nikada unaprijed. Iz njih se rađaju ostvarenja mladenačkih snova. Jedan nam je pokazao gdje treba započeti: u malenkostima. Na njima se grade velike palače, koje polako i mukotrpno rastu. Nije li to put mukotrpnog i ojađenog Boga?

Što sam bliže samome sebi, tim tvrdi postaje mi KRIŽ, na kojemu zgnječeni visim.

Stvari su tek onda za nas zanimljive, kada se njihova samorazumljivost pod plaštem tajanstvenosti skrije.

Kada se snijeg otapa, vode putuju u nepovrat prošlosti.

U tuđini nosim moj zavičaj. Obavit je pjevanjem mojih slavuja; okovan je utjehom kože dragog mi čovjeka; obavit je slastima i suzama očiju bez laži. A sunce mi zatvara grlo.

Nije mi žao umrijeti. Ali tko će prežaliti moj prvi snijeg, moj prvi poljubac i moju dragu nasmijanu osamljenost.

Drag mi je plač. Blaženi, koji plaču! Presuhi su mnogi pogledi prolaznika. Njihova suhoća i nepokretljivost zamagljuje sjene i zvjezdane zrake. Suze otkrivaju plašt naših tajna, daju nam snagu da možemo u dubinu provalija naših prodrijeti i tame srdaca osvijetliti.

Stvari nikada nisu ljubile pjesnike, koji oštricom riječi režu plašt njihove tajanstvenosti.

Put k samome sebi gorak je, tvrd i prašinst. To je put KRIŽA. U njemu se ne rađa sentimentalnost. Napori i pregaranja prate ovaj put.